

УДК 911.3

Гладкий О.В.

Географія і втрачена єдність

Розглянуто різні наукові концепції формування суспільної і природної єдності в світі. Визначено роль географічних наук у формуванні вчення про єдність природних і суспільних компонентів території. Ключові слова: теологічні ідеї єдності, природничі ідеї єдності, соціальні ідеї єдності, географічні комплекси, географічні ландшафти.

Гладкий А.В. География и утраченное единство. Рассмотрены различные научные концепции формирования общественного и природного единства в мире. Определена роль географических наук в формировании учения про единство природных и общественных компонентов территории.

Ключевые слова: теологические идеи единства, естественнонаучные идеи единства, социальные идеи единства, географические комплексы, географические ландшафты.

Gladkey A. Geography and the lost unity. The different scientific concepts of social and natural unity development all over the world are disclosed. The role of geographic sciences in doctrine of natural and social territorial components unity is explored. **Key words:** theological unity, natural unity, social unity, geographic complexes, geographic landscapes.

Вступ. Актуальність теми. Географія є однією з не багатьох наук, яка претендує на об'єднання розрізнених знань про світ в єдиній цілісній системі, так званій «географічній картині людства». Крім того, через подібне поєднання, географія намагається підійти до розв'язання питань оптимізації співіснування та взаємопроникнення окремих природних і суспільних складових певної території (або середовища). Цими процесами дана наука виходить на розуміння філософських концепцій єдності розрізнених елементів раніше існуючого цілого, об'єднання яких може призвести до створення всезагального блага «золотого віку» або, в більш простих категоріях, оптимізації різних сфер життя людини, найбільш повній, рівноцінній та раціональній реалізації її духовних і матеріальних потреб та здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея єдності, яка була втрачена людством в наслідок різних причин, широко розкривалась в багатьох наукових і філософських течіях. Зокрема, теологічні аспекти втраченої єдності ми зустрічаємо в працях Платона, Аристотеля, Тертуліана, Блаженного Августина, Бенедикта Спінози, Аніція Боеція, природничі аспекти – в роботах Готфріда Лейбніца, Шарля Монтеск'є, Елізе Реклю, Дж. У. Дреппера, географів – О. Гумбольдта, А. Геттнера, суспільні аспекти – в роботах Н. Новгородцева, М. Бердяєва, О. Шпенглера, Г.-Г. Гадамера та географів – Ю. Голубчікова, Д. Замятіна, В. Максаковського, Д. Харвея, Г. Кларка, А. Льюїса та ін. Однак, комплексного дослідження ролі географії у формуванні вчення про єдність різних компонентів території ще не проводилось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження є концепція втраченої єдності в теологічному, природничому та суспільному аспектах, а предметом – роль географічних наук у формуванні вчення про єдність цих компонентів на території. Метою даної роботи є дослідження концепції втраченої єдності в різних наукових та філософських школах, а завданнями – аналіз наукових концепцій формування суспільної і природної єдності в світі та визначення ролі географічних наук у формуванні вчення про єдність окремих компонентів території.

Виклад основного матеріалу.

Вчення про всезагальний *Ordo et connexio rerum*¹ та про їх втрачену єдність існувало з часів перших філософських та релігійних трактатів учених і теологів [7]. В думках Геракліта, Платона та Аристотеля воно розкривається через вчення про *логос*, як про вираження таких сутностей досократівського правлячого начала світу, які зберігають єдність і порядок у взаємовідносинах стихій та включення людини у процес перетворення хаосу в космос. Сократ в своїх трактатах неодноразово звертав увагу на нерозривність людських вчинків із сутністю речей, з їх внутрішньою ідеєю. Єдність понять і дій (ідеально відокремленого і реально діючого), за Сократом, складала сутність гармонії існування та визначала

¹ Порядок і зв'язок речей (лат.)

настання «золотого віку» античності.

В більш пізніх науково-філософських школах, Лукрецій (в трактаті *De rerum natura*²) та Епікур стверджували, що всесвіт являє собою нескінченну єдність окремих компонентів, яка втрачена людьми через їх відособленість. Втрачена єдність розумілась ними як всезагальне благо, що було віднесене думками до сократівського його трактування.

За доби Середньовіччя домінує теологічна концепція єдності, що заснована на ідеї змушеної віддаленості людини від Бога та на її свідомо обраній відособленості, в наслідок якої людство живе в світі, що втратив гармонію і всезагальне благо. Так, в онтології Аніція Боеція все, що існує, має спільну Божественну субстанцію, розділену в історичні часи гріхопадінням людини. Цю думку поділяє також Блаженний Августин, Савонаролла, Тертуліан та ряд філософів-теологів Середньовіччя.

Дещо відокремлені міркування про втрачену єдність ми зустрічаємо у нетеологічних філософів Середньовіччя та Нового часу. Так, розділені між собою поняття *Natura naturans*³ та *natura naturata*⁴ зустрічаються в трактаті «Етика» Бенедикта Спінози. Цими поняттями Спіноза визначає єдність божественної субстанції, яка є причиною самої себе, та земної субстанції, що була створена Богом. Ця єдність відтворюється Спінозою в застосуванні поняття «*natura*» і аналізі причинно-наслідкових зв'язків між двома субстанціями. В своїх пізніх працях Спіноза ототожнював поняття «Бог» та «природа» стверджуючи, що в світі існує єдина нескінченна субстанція, яка є початком і причиною всього існуючого (*Deus sive natura*⁵). Ідея єдності Спінози неодноразово критикувалась філософами-матеріалістами, зокрема Людвігом Фейербахом.

Важливою складовою філософського підходу до поняття втраченої єдності є праці Жана-Жара Руссо, зокрема «Юлія, або нова Елоїза», «Кандид, або оптимізм», «про суспільний договір», «Міркування про початки та основи нерівності...» та ін. Руссо визначає ідею про втрачену єдність як віру людини в існування благого, справедливого та доброго принципу, який веде і направляє життя до розумної шляхетної мети. Втрата гармонії в природі і суспільстві веде до втрати ідеалів зазначеного принципу [7].

Не менш глибоким є розкриття ідеї втраченої єдності в роботах Готфріда Вільгельма Лейбніца. Він відштовхувався від поняття *Harmonia praestabilita*⁶, яким в праці «Монадологія» намагався розкрити попередньо (до початку світу) встановлену Богом закономірність єдності усіх речей та явищ, яка регулює розвиток світу. На думку Лейбніца, Всесвіт складається з духовних атомів - монад, кожна з яких є замкненою, внутрішньо рухливою одиницею, а разом вони утворюють єдність світу, який рухається та розвивається.

Ідеї згаданих вище філософів активно поширюються і в сучасній науковій думці. Так, ми зустрічаємо їх в герменевтиці (В. Дільтей, Г.-Г. Гадамер) – у вченні про розуміння як цілісно-духовне переживання, у екзистенціалістів (К. Ясперс, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр) у вченні про співвідношення сутності і існування, в феноменології та ін. Ідеї втраченої єдності не оминули і географічні науки.

² Про природу речей (лат.)

³ Природа, що творить (лат.)

⁴ Природа, що створена (лат.)

⁵ Бог або природа (лат.)

⁶ Предвстановлена (попередньо встановлена) гармонія (лат.)

Так, ще з античних часів, в працях Страбона географії відводилась роль «науки про мистецтво жити, тобто про щастя» [10]. Таким чином, Страбон підносить географію до розряду філософських наук, які за часів ученого активно шукали шляхи відновлення втраченої єдності. За Страбоном, географія має бути наукою, що пояснює, змінює та удосконалює всезагальне, сприяючи тим самим розвиткові суспільства, заснованого на внутрішній гармонії. Ідеї Страбона, вихідні положення яких було закладено ще в працях Ератосфена, свого часу були підтримані і розвинуті в міркуваннях Абу-ль-Фіда, Флавія Арріана та ін.

У більш пізні часи, гносеологічна суть географії в рамках концепції втраченої єдності розкривається в роботах учених природничого напрямку. Так, окремі ідеї географічної єдності можна побачити в працях Бернхардуса Вареніуса «Всезагальна географія», Ніколи Коперніка (Про оберти небесних сфер), Галілея, Мартіна Бехайма, а також, в кінці цього періоду, в роботах Олександра Гумбольдта (Humboldt A.) та Джона Уільяма Дреппера (Drabber, J.W.). Гумбольдт в праці «Ansichten der Natur»⁷ представляє світ як природне ціле, що рухається та оживляється внутрішніми силами та намагається поєднати дух класичного ідеалізму та природничих наук, що піднімались до філософії [4]. Гумбольдт говорить не лише про єдність природного цілого, але й про втрачену гармонію людського і природного, яку він бачить у піднесенні соціальних складових людського буття, що йдуть у розрив із природними законами існування, ідеї отримали широкий розвиток серед російських географів і природознавців, зокрема у П.П. Семенова-Тян-Шанського, М. Пржевальського та ін.

Дослідження Д.У. Дреппера «Історія розумового розвитку Європи» та «Природа і життя Америки та їх відношення до виникнення міжусобної війни» присвячені обґрунтуванню тісної нерозривної єдності та взаємозалежності природного і суспільного начал в світовій гармонії. Порушення цієї єдності, на думку Дреппера, спричинює усілякі катаклізми як природного, так і соціального характеру (наприклад, Громадянської війни в США у 1861-1865 рр.) [5].

Ідеї пошуку втраченої єдності викладено в гуманістичних вченнях Карла Ріттера та Альфреда Геттнера. Розглядаючи сутність та завдання географії, вони особливо наголошували на її універсальних загальноосвітніх якостях, що формують цілісну картину світу та виховують гармонійну особистість людини [1]. Ними досліджено та обґрунтовано естетичну та практичну цінність дослідження країн і ландшафтів, визначено їх роль у гуманістичному об'єднанні розрізнених наукових напрямків, сформульовано ідеї цілісності географічного пізнання, що надають їй універсальних мета-наукових властивостей. Послідовниками Ріттера-Геттнера були Костянтин Арсеньєв, гр. Василь Татищев, Павло Свін'їн, а також ряд українських учених (В. Антонович, С.Л. Рудницький, А.С. Синявський).

Вчення зазначених вище науковців набуває значного поширення і в наш час в середовищі учених, що досліджують гуманістичні проблеми географії, які передбачають неформальний гуманітарно-забарвлений «аналіз географічних образів» саме з позицій утраченої єдності природного і соціального (Д. Замятін). Деякі з них (Ю. Голубчіков) навіть стверджують, що географія є «наукою про гармонію та красу земної кулі» [2], відходячи тим самим до страбонівської «науки про щастя».

Ідеї втраченої єдності в географії визначаються також як «новий світогляд, заснований на цінностях загальнолюдського і загальнокультурного характеру, який розглядає у першу чергу життя людей та їх суспільні відносини». Цей

⁷ Картини Природи (нім.)

світогляд, на нашу думку, може бути покладений в основу формування нової парадигми географічного мислення. Сднність компонентів географічного є тією основою, тим субстратом, на якому формуються нові постдисциплінарні знання про світ, визначаються субстанції положення гармонійної єдності та співіснування сутностей.

Саме ця ідея закладена у вченні про комплексність в суспільно-географічних науках та про ландшафт – у фізико-географічних. Саме це покладається в основу втраченої єдності буття, необхідності його возз'єднання та взаємопов'язаного розвитку і існування [2;3;6;8;9].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, географія *Sub specie aeternitatis*⁸ формується як наука, що об'єднує втрачену єдність природного і соціального в новому постдисциплінарному знанні про світ. Її методологічний апарат визначає напрямки цілісного гармонійного розвитку території, в якому враховуються різні аспекти її функціонування та розробляються комплексні шляхи оптимізації наявних диспропорцій. Розвиток географічних досліджень, заснованих на теоретико-методологічних засадах єдності та гуманізації знань, має бут покладений в основу подальших наукових розвідок як в природничій та і в суспільній географії, або в об'єднуючій їх метагеографії.

1. Геттнер А. География, ее история, сущность и методы / Геттнер А. – Л.: Госиздат «Красный пролетарий», 1930. – 416 с.
2. Голубчиков Ю.Н. География человека / Голубчиков Ю.Н. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 296 с.
3. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія : у 2-х т. / М.Д. Гродзинський. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – Т. 1. – 2005. – 431 с.
4. Гумбольдт А. Картины природы / Гумбольдт А. – М.: Государственное издательство географической литературы, 1959. – 268 с.
5. Дреппер Д.У. Природа и жизнь Америки и их отношение к происхождению междоусобной войны / Дреппер Д.У. – СПб.: Типография М. Хана, 1871. – 463 с. – (История Северо-Американской междоусобной войны).
6. Замятин Д.Н. Метагеография. Пространство образов и образы пространства / Замятин Д.Н. – М.: Аграф, 2004. – 512 с.
7. Котляревский Н. Мировая скорбь в конце XVIII и в XIX века, ее основные этические и социальные мотивы и их отражение в художественном творчестве / Котляревский Н. – СПб., Типография М.М. Стасюлевича, 1910. – 407 с.
8. Максаковский В.П. Географическая культура / Максаковский В.П. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 1998. – 416 с.
9. Мороз С.А. Методологія географічної науки: Навч. посібник / Мороз С.А. Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю. – К.: Заповіт, 1997. – 333 с.
10. Страбон География / Пер. с греч., вступ, статья и комм. Г.А. Стратановского. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. – 639 с.

⁸ З точки зору вічності (лат.) З трактату Спінози „Етика”.